

## V. SLAVISTICA PESTE HOTARÉ

### CU PRIVIRE LA «MICUL» ATLAS AL GRAIURILOR POLONE

ZENON LESZCZYŃSKI

(Cracovia)

A luat sfârșit procesul de publicare a *Micului atlas al graiurilor polone* (MAGP)<sup>1</sup>. Acest lucru oferă prilejul de a ne aminti pe scurt: 1. lucrările similare existente pînă în prezent în patrimoniul dialectologiei polone; 2. locul pe care îl ocupă printre acestea MAGP; 3. modul în care s-a desfășurat pregătirea MAGP; 4. importanța MAGP pentru polonistică și slavistică.

1. Ne vom referi numai la atlasele dialectale publicate. În anul 1934 a apărut *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* (*Atlasul lingvistic al Poloniei subcarpatice*) al lui M. Małecki și K. Nitsch (AJPP)<sup>2</sup> care cuprindea o parte nu prea mare a teritoriului lingvistic polon (sudul Poloniei Mici și Sileziei), nedepășind spre nord paralela 50°. În afara graiurilor polone sînt reprezentate în cîteva puncte ale hărților acestui atlas graiuri cehe, slovace și lemko-viene. Cercetător al acestora a fost M. Małecki.

În perioada de după război au apărut în Polonia următoarele lucrări de geografie lingvistică referitoare la teritoriul lingvistic polon: K. Dejna, *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski* (*Granița lingvistică polono-leahă de pe teritoriul Poloniei*), I, II, Łódź, 1951, 1953; prima parte o constituie *Atlasul* (364 hărți); K. Dejna, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*. (*Atlasul dialectal al voievodatului Kielce*), I—VI, Łódź, 1962—1968; 800 de hărți ilustrează aici un interesant teritoriu dialectal, străbătut de vechea graniță malopolono-mazoviană; Z. Sobierajski, *Atlas polskich gwar spiszskich na terenie Polski i Czechosłowacji* (*Atlasul graiurilor polone din Spiš de pe teritoriul Poloniei și Cehoslovaciei*), I, Poznań 1966; prima fasciculă cuprinde 100 de hărți. În sfârșit, trebuie să menționăm și activitatea de pregătire a atlasului privind dialectul cașub, care „a constituit cîndva veriga intermediară între dialectele lechitice de apus și dialectele tipic polone din Polonia continentală”<sup>3</sup>. Această activitate este concretizată în *Atlas językowy*

<sup>1</sup> *Mały atlas gwar polskich* alcătuit de Sectorul Atlasului și Dicționarului dialectelor polone din cadrul Institutului de lingvistică de la Cracovia, t. I—III, sub conducerea lui K. Nitsch, t. IV—XII sub conducerea lui M. Karaś, Wrocław—Varșovia—Cracovia 1957—1969.

<sup>2</sup> M. Małecki și K. Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Cracovia, 1934.

<sup>3</sup> Z. Stieber, *Stosunek Kaszubszczyzny do dialektów Polski lądowej*, *Konferencja Pomorska* (1954), „Prace językoznawcze”, Varșovia, 1956, p. 37—48, citatul de la p. 38.

*kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (*Atlasul lingvistic al cașubei și dialectelor învecinate*), alcătuit de colectivul Institutului de Slavistică al Academiei Polone de Științe sub conducerea lui Zdzisław Stieber. Volumul introductiv și fasciculele I—IV au apărut la Wrocław-Varșovia-Cracovia în anii 1964—1968; primele cinci fascicule cuprind 250 de hărți, în total fiind prevăzute 500—600 de hărți.

2. *Micul atlas al graiurilor polone* este deocamdată singurul atlas care cuprinde teritoriul lingvistic polon în totalitatea acestuia. El se deosebește de atlasele menționate la punctul 1 printr-o mai mare rețea de puncte, ca și printr-un ansamblu de întrebări diferite de întrebările din celelalte atlase. Materialul fiecărui atlas lingvistic polon dintre cele existente a fost adunat pe baza unui chestionar propriu.

3. Pentru a prezenta un scurt istoric al MAGP, trebuie să ne întoarcem la AJPP. Chiar în prima frază din *Introducerea* la AJPP, autorii săi arată că „realizarea unui atlas dialectal polon corespunde uneia dintre cele mai acute necesități ale lingvisticii polone”<sup>1</sup>. AJPP a fost conceput doar ca o încercare preliminară, înainte de a se trece la munca de alcătuire a unui *Atlas general al limbii polone*.

Tot ca o probă în acest sens a fost întreprinsă de către Z. Stieber și cercetarea graiurilor polone din voievodatul Łódź. Rezultatul acestor cercetări n-a fost publicat sub formă de atlas, ci ca un studiu aparte: Z. Stieber, *Izoglosele dialectale pe teritoriul vechilor voievodate Łeczyca și Sieradz* (cu 8 hărți), Cracovia, 1933. Materialele adunate de Małecki și Stieber au fost depuse în întregime la cartoteca Academiei Polone de Științe (Polska Akademia Umiejętności), azi succesorul ei parțial fiind Sectorul Atlasului și Dicționarului Graiurilor Polone al Institutului de Lingvistică al Academiei Polone de Științe (Pracownia Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk). Trebuie să remarcăm, de asemenea, că AJPP nu publică întregul material adunat. Este suficient să comparăm în acest sens cifra 500, care reprezintă numărul hărților acestui atlas, cu cifra 832, reprezentând întrebările chestionarului. La aceasta ar trebui să mai adăugăm întrebările suplimentare, instituite după formularea lor inițială (de ex. 440a, 508a, 829 a — i etc.).

În februarie 1939 autorii AJPP au prezentat un proiect al *Atlasului lingvistic general al limbii polone*<sup>2</sup>. Acest proiect prevedea adunarea materialului din 600 de puncte, de către 5—6 exploratori, pe baza unui chestionar alcătuit din cel puțin 2 000 de întrebări. Izbucnirea războiului și ocupația au zădărnicit realizarea acestor planuri. În anul 1946 M. Małecki a încetat din viață și, timp de câțiva ani după aceea, lucrările de alcătuire a *Atlasului limbii polone* n-au mai continuat.

Inițiatorul *Micului atlas al dialectelor polone* (*Mały atlas gwar polskich*) este Z. Stieber. În referatul său, susținut la cel de al XIV-lea Congres al

<sup>1</sup> AJPP, p. 5.

<sup>2</sup> M. Małecki și K. Nitsch, *Plan ogólnopolskiego atlasu językowego*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. XLIV, 1939, nr. 2, p. 46—50, Cracovia, 1945.

Societății Polone de Lingvistică, congres care a avut loc la Varșovia, la 28 mai 1950, găsim planul de elaborare a atlasului în discuție<sup>1</sup>. (În acest referat apare pentru prima oară denumirea „micul” atlas al dialectelor polone). Recunoscând că elaborarea unui atlas al graiurilor polone constituie o sarcină urgentă a dialectologiei din Polonia, Z. Stieber arată în același timp că pierderile de oameni pe care le-a suferit dialectologia, ca urmare a războiului, fac pentru moment imposibilă realizarea programului lui Małecki și al lui Nitsch. Față de această situație, el propune explorarea a 100 de puncte cu ajutorul unui chestionar cuprinzând 600 de întrebări. Această lucrare urma să fie încredințată centrelor universitare. Fiecare din ele avea să desemneze pentru pregătirea *Atlasului* un număr de cercetători. În total, acest program prevedea antrenarea la elaborarea *Atlasului* a câteva sute de cercetători.

Planul întocmit de Z. Stieber a fost realizat, Termenele prevăzute au fost însă considerabil depășite. Acest lucru s-a datorat în parte, în faza de publicare a *Atlasului*, necesităților de adaptare la posibilitățile editoriale. Numărul punctelor anchetate pe fiecare hartă (puncte principale) a crescut de la 100 (planificate) la 116. Materialul a fost adunat de 45 de persoane. Aportul personal al cercetătorilor a fost diferit: de la participarea la prelucrarea unui singur punct, la cercetarea independentă a zece puncte principale. Dintre punctele principale face parte și punctul nr. 92A, ilustrând un grai slav care nu se mai vorbește astăzi și care a fost reconstruit pe baza lucrărilor elaborate înaintea primului război mondial de către F. Lorentz și M. Rudnicki. În consecință și acești învățați sînt considerați ca făcînd parte din grupul celor care au întocmit MAGP. De asemenea, pe *Lista cercetătorilor*, inserată în volumul I al MAGP, apar 20 de alte nume, aparținînd persoanelor care au furnizat materiale dialectale adunate pe baza chestionarului MAGP în puncte suplimentare trecute pe hărți (atunci cînd aceste puncte aduceau date noi sau precizau ariile diferitelor fenomene lingvistice). M. Małecki figurează și el pe lista cercetătorilor, pentru că punctele AJPP, ca și punctele cercetate de Z. Stieber în voievodatul Łódź, au fost folosite la elaborarea hărților în egală măsură cu punctele personale suplimentare.

Chestionarul MAGP a fost alcătuit de Z. Stieber. Autorul îl caracterizează prin următoarele cuvinte: «Вопросник... был после длительного обсуждения составлен на основе всех предшествующих сведений о польских диалектах. Вопросы построены таким образом, чтобы на основе ответов можно было составить общее представление о фонетике, морфологии, а также лексике говоров всей Польши. При составлении вопросника в большей степени учитывался исторический аспект. Поэтому ответы на некоторые вопросы могут помочь решению проблемы возникновения общенародного и литературного языка»<sup>2</sup>.

Materialul pentru MAGP a fost adunat pînă la sfîrșitul anului 1954, fiind apoi depus la Sectorul *Atlasului* și *Dicționarului Dialectelor Polone* al Institutului de Lingvistică al Academiei Polone de Științe, condus

<sup>1</sup> Cf. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* (*Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique*), XI, 1952, p. 156–158.

<sup>2</sup> Z. Stieber, *Польское языкознание в 1945–1955 гг.*, «Вопросы языкознания», V, 1956, nr. 4, p. 142–151, citatul de la p. 146–147.

de K. Nitsch, întemeietorul dialectologiei polone. K. Nitsch a stabilit principiile de redactare a *Atlasului*, un colectiv de câteva persoane a elaborat primele cincizeci de hărți, au început demersurile pentru publicarea *Atlasului*. Primul volum a apărut în 1957, iar ultimul, al XII-lea, în 1969. Ritmicitatea apariției *Atlasului* a fost, fără îndoială, un merit al lui M. Karaś.

Concepția lui Nitsch prevedea amplasarea la începutul fiecăruia din volumele menționate a hărților lexicale, reunite, în măsura posibilităților, pe grupe tematice, precum și a uneia sau a mai multor probleme gramaticale (fonetice sau morfologice) ilustrate prin câteva hărți<sup>1</sup>. O asemenea structură o au primele trei volume: volumul întâi, apărut, al doilea, elaborat, și al treilea proiectat în timpul vieții lui Nitsch. După moartea acestuia, conducerea Sectorului și redacția *Atlasului* au trecut în atribuțiile lui M. Karaś. Începând cu volumul al IV-lea, structura proiectată anterior a volumelor a fost schimbată, prin punerea unui accent deosebit pe problemele gramaticale<sup>2</sup>. Astfel, de exemplu, întregul volum al IV-lea cuprinde hărți care ilustrează evoluția vechii vocale polone *a* lung și evoluția v. pol. *a* în funcție de anturajul fonetic. Problemele lexicale au trecut pe planul al doilea, dar — trebuie să subliniem acest lucru — ele nu au fost eliminate. Mai mult decât atât, după prezentarea problemelor planificate, referitoare la *formă*, s-a prevăzut, încă din volumul al IX-lea, un grup însemnat de hărți care să ilustreze în principal *fenomene lexicale detaliate*. Acest caracter îl au vol. al IX-lea (în cea mai mare parte a sa) și porțiuni din vol. al XII-lea.

La cea de a doua concepție fundamentală a lui M. Nitsch în general nu s-a renunțat, ținându-se seamă de ea pînă la cel din urmă volum. Este vorba de principiul care prevede ca la alcătuirea hărților să nu fie folosit numai materialul strîns în anii 1951—1954, pe baza chestionarului MAGP. În lumina acestei concepții, fiecare hartă trebuie să dea — pe baza materialelor dialectale de orice fel, accesibile în momentul elaborării hărților — un tablou complet al fenomenului prezentat. De aceea, rețeaua punctelor MAGP a fost completată cu punctele AJPP și cu cele ale *Atlasului voievodatului Łódź* redactat de Stieber. În plus, fiecare hartă a căpătat un sistem propriu de puncte suplimentare. Acestea au fost luate din cartoteca noului dicționar dialectal, pregătit în același sector, și din monografii, texte și alte izvoare dialectale mai vechi apărute în cursul editării *Atlasului*. În câteva cazuri, punctele suplimentare provin din anchete realizate în mod special. Lista acestor puncte suplimentare se află la începutul comentariului care însoțește fiecare hartă. Excepție fac hărțile referitoare la prezentarea generală a anumitor fenomene, hărți elaborate, de regulă, pe baza mai multor cuvinte, și în care n-au mai fost introduse materiale suplimentare, în afara punctelor prevăzute în MAGP.

<sup>1</sup> Vezi MAGP, I, 2, p. XXI.

<sup>2</sup> Vezi. MAGP, IV, 2, p. VII.

În ceea ce privește tehnica prezentării materialului, spre deosebire de AJPP, care folosește hărți alcătuite după tipul folosit de Gilliéron, MAGP recurge la această metodă numai în mod excepțional. Sînt preponderente hărțile cu semne diferite ca formă și culoare, notînd unele fenomene cu ajutorul isoglozelor sau al spațiilor hașurate. În MAGP există și hărți unde, în locul semnelor de același fel, grupate teritorial, se folosesc spații colorate care acoperă porțiunea de teritoriu respectiv. Hărțile care folosesc această tehnică se află mai ales în primele volume ale MAGP.

4. Se poate pune întrebarea dacă experiența căpătată în cursul elaborării MAGP va fi folosită și în ceea ce privește *Marele atlas al dialectelor polone*. Un astfel de atlas încă nu există. Inițiatorii acestuia, M. Małecki și K. Nitsch, n-au putut fi martorii realizării lui, și nici măcar ai lucrărilor pregătitoare. Azi, cu atît mai mult nu se poate vorbi de reluarea acestei acțiuni. Încă din anul 1950, proiectînd *Micul atlas al dialectelor polone*, Z. Stieber cerea ca „în timpul lucrărilor de teren pe care le reclamă Micul atlas... să se alcătuiască un chestionar (de cel puțin 1 000 de întrebări) pentru marele atlas“<sup>1</sup>. Presupunea chiar că „un anumit număr de puncte ale acestui mare atlas vor putea fi cu siguranță prelucrate încă înainte de anul 1953“<sup>2</sup>. Z. Stieber se baza pe faptul că munca la *Marele atlas* avea să fie mai ușoară, pentru că în timpul activității pe teren legate de MAGP cadrele tinere aveau să se formeze și să capete experiență. Cu toate că primele postulate — alcătuirea chestionarului și, cu atît mai mult, prelucrarea unui anumit număr de puncte — nu au fost îndeplinite, ideea realizării *Marelui atlas al graiurilor polone* rămîne încă prezentă și în anul 1954<sup>3</sup>. Cu timpul însă, atenția dialectologilor poloni începe să fie atrasă — în ceea ce privește elaborarea unor atlase lingvistice — de problema atlaselor regionale. (Cf. atlasele enumerate la punctul 2, precum și atlasele needitate pînă azi, despre care ne aduc informații *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN*, III, Warszawa, 1960, fasc. 2—3). Începe să se contureze ideea că un mare atlas al dialectelor polone n-ar fi indispensabil. Redăm mai jos părerea lui Z. Stieber, pe care o găsim exprimată în recenzie la volumul I al atlasului intitulat *Atlas gwarowy województwa kieleckiego* al lui K. Dejna: „Valoarea atlaselor polone regionale este cu atît mai mare, cu cît, deși nu se vorbește despre acest lucru, dialectologii poloni au renunțat, cu siguranță, la ideea alcătuirii *Marelui atlas al dialectelor polone*, care s-ar fi deosebit de „Micul atlas“ nu prin formă, ci prin numărul mai mare de hărți și puncte cartografiate. Hărțile MAGP publicate pînă acum dovedesc cu claritate că acest atlas oferă un tablou cu totul satisfăcător al diferențierilor teritoriului lingvistic polon. Deoarece problema regională va fi ilustrată de către atlasele unităților teritoriale mai mici (...), marele atlas al dialectelor polone devine inutil, evident, cu condiția ca atlasele regionale să-și îndeplinească sarcina“<sup>4</sup>. De asemenea, M. Karaś are o slabă

<sup>1</sup> *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, XI, 1952, p. 158.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

<sup>3</sup> Vezi. Z. Stieber, Kazimierz Nitsch jako dialektolog, „*Język Polski*“, XXXIV, 1954, p. 8—19, în special p. 16.

<sup>4</sup> *Rocznik Slawistyczny (Revue slavistique)*, XXIII, 1964, p. 80—85, citatul de la p. 81.

speranță în realizarea *Marelui atlas al dialectelor polone*, dînd și el întîietate atlaselor regionale <sup>1</sup>.

Așadar, sarcinile atlasului dialectal polon urmează să fie îndeplinite de MAGP și de atlasele regionale. Multe completări prețioase și informații noi le oferă desigur alte publicații de dialectologie, în special lucrările monografice privind unitățile mai mici ale teritoriului lingvistic polon, lucrări care — în marea lor majoritate — au apărut în perioada postbelică.

MAGP împreună cu alte lucrări contribuie la lămurirea problemelor ridicate în discuția asupra originii limbii polone literare. De folosirea exhaustivă a acestor date încă nu poate fi vorba; totuși, sînt de notat unele publicații în domeniul acesta, cum ar fi, de exemplu: Z. Stieber, *Problema pochodzenia i rozwoju polskiego języka literackiego w świetle nowych prac dialektologicznych* (*Problema originii și dezvoltării limbii literare polone în lumina noilor lucrări dialectologice*), „Prace Polonistyczne” XX (1964), Łódź, 1965, p. 245 — 254; acest articol are în vedere hărțile primelor patru volume ale MAGP.

Este evidentă utilitatea hărților MAGP și pentru alte prelucrări monografice ale fenomenelor cartografiate.

MAGP reprezintă, în același timp, un important pas înainte în direcția sintetizării dialectologiei polone. Pînă în prezent, o asemenea sinteză o constituie lucrarea *Dialekty języka polskiego* (*Dialectele limbii polone*) a lui K. Nitsch<sup>2</sup>. Sfera problematicei acestei opere nu coincide cu cea a MAGP, care depășește „Dialectele” printr-o mai mare proporționalitate a rețelei punctelor anchetate. Dar aici trebuie să evidențiem capacitatea deosebită a lui Nitsch de a preciza geografia fenomenelor dialectale chiar în condițiile unei rețele mai rare a punctelor anchetate. Această iscusință au putut-o admira nu o dată autorii hărților MAGP, care au dispus de un material mai bogat decît Nitsch asupra fenomenelor respective.

Rolul „Dialectelor” lui Nitsch în dialectologia polonă și limitele MAGP în ceea ce privește numărul punctelor anchetate, ca și volumul chestionarului, fac ca MAGP să nu aibă pentru studierea dialectelor polone importanța fundamentală pe care o are, de exemplu, *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы* (*Atlasul dialectal al limbii bielorusă*), Minsk, 1963, pentru dialectologia bielorusă. Asta nu înseamnă însă că rolul său nu va fi totuși important.

Cu „Dialectele” lui Nitsch se poate compara partea de gramatică a MAGP. Secțiunea lexicală a *Atlasului* continuă tradiția dialectologiei polone privind studiile asupra geografiei lexicale, tradiție care-și găsește începutul tot într-o lucrare a lui K. Nitsch: *Z geografii wyrazów polskich* (*Din geografia cuvintelor polone*), „Rocznik Slawistyczny”, VII, 1918, p. 60—150.

<sup>1</sup> În articolul *Osiągnięcia i plany badawcze Pracowni Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN”, X; 1967, Wrocław-Varșovia-Cracovia, fasc. 3, p. 83—95, mai ales p. 86.

<sup>2</sup> 3 ediții: 1915, 1923, 1957—1968.

Atlasele dialectale ale limbilor înrudite fac posibilă cercetarea geografiei și, implicit, a istoriei diferitelor fenomene care depășesc granițele unei limbi și ale dialectelor ei. MAGP creează o bază pentru asemenea cercetări.

În încheiere, ne vom referi la utilitatea MAGP în domeniul activității didactice universitare, și anume, pentru predarea dialectologiei și a disciplinelor legate de aceasta: gramatica istorică și istoria limbii polone. Se dovedește cu această ocazie că, în condițiile unui auditoriu numeros formatul mare al MAGP, care a dat naștere multor observații critice, poate constitui o calitate.

### ОТНОСИТЕЛЬНО „МАЛОГО“ АТЛАСА ПОЛЬСКИХ ГОВОРОВ

(Резюме)

Автор вкратце знакомит читателей с одной из недавно опубликованных работ польских диалектологов, представляя в то же время краткое описание уже существующих работ в этой области и определяет место, занимаемое среди них *Малым атласом польских говоров*. Кроме того приводится ряд информации о редактировании МАПГ.

В заключение, автор излагает свое мнение относительно значения атласа для полонистики и славистики.

### SUR LE „PETIT“ ATLAS DES PARLERS POLONAIS

(Résumé)

L'auteur présente succinctement cet ouvrage récent de la dialectologie polonaise, en faisant aussi un bref exposé retrospectif des travaux existants. Il établit la place qu'occupe parmi eux le *Petit Atlas des Parlers polonais*, et décrit le déroulement du processus de préparation de l'*Atlas*.

Pour finir, l'auteur expose son opinion concernant l'importance de cet ouvrage pour l'étude scientifique du polonais et des autres langues slaves.